

ВАРТІСНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми та її зв'язок із важливішими науковими і практичними завданнями. Компанії третього тисячоліття мають суттєві відмінності від своїх попередників. Найбільшу цінність для них представляє інтелектуальний капітал, що включає пов'язані з роботою знання та вміння, творчі здібності, освіту, професійну кваліфікацію, лояльність, ціннісні установки та психометричні характеристики персоналу, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, патенти, виробничі секрети, оригінальне програмне забезпечення, права на дизайн, інформаційні технології, бази даних, організаційну структуру, філософію управління, корпоративну культуру, стосунки з покупцями, портфель замовлень, франшизи, ліцензійні угоди, торгові марки тощо [1].

Однак будь-якій компанії недостатньо просто знати про складові інтелектуального капіталу і можливості, які вони надають у конкурентній боротьбі. Зважаючи на крайню недосконалість існуючих методик, багато керівників не в змозі оцінити ефективність управління інтелектуальним капіталом свого підприємства. Необхідність подальшого вдосконалення методів оцінки ефективності управління даним ресурсом потребує нових досліджень з цієї проблеми.

Вартісний підхід до оцінки ефективності управління

інтелектуальним капіталом підприємства багатьма дослідниками розглядається як основний. Навіть сама по собі вартісна оцінка інтелектуального капіталу є важливою науковою проблемою. А. Чухно зазначає: “Вироблення критеріїв оцінки вартості інтелектуального капіталу може виявитись епохальною подією. ... Концепція оцінки вартості інтелектуального капіталу подолає традиційне уявлення про докорінну відмінність комерційних підприємств від некомерційних. Це – зовсім новий погляд на речі, який дасть нам можливість уперше в історії порівняти цінність усіх організацій та установ, що існують у суспільстві” [2, 376].

У цілому вирішення проблеми оцінки ефективності управління інтелектуальним капіталом підприємства на основі вартісного підходу пов'язано з такими найважливішими науковими і практичними задачами, як формування ефективної системи управління інтелектуальним капіталом, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, стимулювання розвитку «економіки знань» [3] в Україні.

Метою статті є розробка методики оцінки ефективності управління інтелектуальним капіталом підприємства на основі аналізу вартості даного ресурсу.

Аналіз останніх публікацій і виклад основного матеріалу дослідження. Сутність даного підходу полягає у тому,

що чим вища вартість інтелектуального капіталу, а відповідно і ринкова вартість компанії, тим управління інтелектуальним капіталом більш ефективне. У межах даного підходу нерозривно пов'язані вартість інтелектуального капіталу і вартість компанії в цілому.

При ухваленні рішення про покупку чи продаж компанії, злиття і поглинання, інвестування бізнесу базовим елементом є оцінка вартості компанії. Наприкінці минулого століття американцем Т. Стюартом був виявлений системний дефект в існуючій методичній базі визначення вартості компанії. Інформація, яка міститься у балансових звітах, суперечить реальній вартості комерційних структур. Наприклад, компанія «Лотус» (США) при фізичних активах у 230 млн. дол. була оцінена у 1995 р. у 3,5 млрд. дол.

Стало очевидним, що справжня вартість таких компаній, як Microsoft, Intel, Cisco, не піддається традиційним методам оцінки. Їхня вартість задається не ціною основних фондів, а категорією нематеріального активу – інтелектуальним капіталом. Без вирішення проблеми оцінки інтелектуального капіталу стало неможливим визначити справжню цінність компанії.

Для України розробка методології і методів оцінки інтелектуального капіталу є більш ніж актуальною, тому що оцінювати вартість високотехнологічних компаній у нас прийнято за залишковою чи ліквідаційною вартістю, що істотно занижує їхню реальну ціну.

Т. Стюарт у своїй роботі «Багатство від розуму» [3] запропонував інтегральний показник оцінки інтелектуального капіталу компанії, який визначається шляхом

співставлення ринкової вартості акціонерного капіталу і поточної вартості основних фондів з урахуванням зносу. На думку автора, різниця між двома цими величинами, яка представляє собою вартість нематеріальних активів, характеризує інтелектуальність компанії.

Підхід Т. Стюарта до оцінки інтелектуального капіталу має суперечливий характер, тому що вартість нематеріальних активів і вартість інтелектуального капіталу – це не одне і те саме. Інтелектуальний капітал – тільки частина нематеріальних активів, до яких належать також дебіторські боргові зобов'язання та інтелектуальні продукти, які не несуть функції інтелектуального капіталу. Крім цього, такий підхід не враховує мінливості ринкової вартості компанії. Нерідко компанії продаються за ціною, що нижче їх ринкової (за біржовою ціною акцій) вартості, але це не означає, що вони не мають інтелектуального капіталу. Відомі також випадки, коли облікова і ринкова вартості штучно занижуються. У цьому випадку доцільніше оперувати не абсолютними, а відносними величинами.

Як така величина може бути використаний коефіцієнт Тобіна. Джеймс Тобін, нобелівський лауреат у галузі економіки, запропонував коефіцієнт q для прогнозування інвестиційної політики компаній незалежно від макроекономічних факторів. Однак цей показник виявився дуже ефективним і при вимірюванні вартості інтелектуального капіталу. Коефіцієнт q являє собою відношення ринкової вартості компанії до вартості заміни основних виробничих фондів. Відповідно, чим вище q компанії, тим більшим інтелектуальним капіталом вона володіє. При прийнятті рішень про

інвестування високе значення коефіцієнта q відбиває цінність вкладень в інтелектуальний капітал. Коефіцієнт q може характеризувати також ступінь вигідності ринкових операцій компанії. Наприклад, при $q = 2$ (ринкова вартість компанії вдвічі дорожча за вартість заміни її основних виробничих фондів) компанія має з цього виду власності більшу вигоду, ніж конкуренти, які володіють аналогічними виробничими фондами. У цьому випадку q є показником монопольної ренти, відображає здатність компанії одержувати більш високий прибуток завдяки своєму інтелектуальному капіталу, якого не мають конкуренти. Якщо компанія має приблизно рівні з її конкурентами речовинні ресурси, але заробляє набагато більше, це свідчить про певні переваги інтелектуальних ресурсів компанії, представлених професійними знаннями й уміннями співробітників, торговими марками, купівельною прихильністю, організаційною структурою, корпоративною культурою та ін.

Головний недолік критерію Тобіна полягає у тому, що він не враховує вартість оборотних коштів. Тому оцінка інтелектуального капіталу при використанні даного методу є вкрай неточною, через те що в його вартість, власне кажучи, включаються і оборотні кошти. Використання даного методу не дозволяє здійснити вартісну оцінку інтелектуального капіталу.

Більш точну методика оцінки інтелектуального капіталу (РСНА) розробили американські фахівці з NCI Research. При цьому автори виходили з того, що вартість нематеріальних активів залежить від здатності компанії випередити середнього конкурента з приблизно такими ж матеріальними фондами.

Розрахунок РСНА виконується у такій послідовності:

1. Підраховується середній «брудний» (включаючи податки) прибуток компанії за три роки.

2. Визначається середня вартість основних фондів за три роки.

3. Далі прибуток поділяється на вартість основних фондів. Таким чином одержуємо показник рентабельності.

4. Показник рентабельності компанії порівнюється із середнім по галузі. Середня рентабельність по галузі помножується на середню річну вартість основних фондів. Таким чином, можна визначити, який прибуток середня компанія могла б одержувати від аналогічного обсягу матеріальних основних фондів.

5. Далі ця величина віднімається від «брудного» прибутку компанії.

6. Віднімаються податки (береться їхня середня величина за останні три роки). Цей прибуток, на думку розроблювачів, отримано завдяки використанню інтелектуального капіталу.

7. Прораховується чиста поточна вартість нематеріальних фондів. Для цього розмір премії поділяється на апіорно виражений відсоток, який означає ціну капіталу для компанії [4].

Володіючи більшою точністю, ніж розглянуті вище методи оцінки, у той же час методика РСНА має такий же основний недолік, що і метод, запропонований Т.Стюартом: ототожнення нематеріальних активів з інтелектуальним капіталом. Крім цього, поза всяким сумнівом, середньогалузевий прибуток є наслідком використання не тільки матеріально-речовинного, але й інтелектуального капіталу. Тобто неправомірно вважати, що середній

прибуток по галузі отримано без використання інтелектуального капіталу.

Важливою складовою інтелектуального капіталу є техніко-технологічний капітал, представлений патентами, авторськими правами, виробничими секретами, оригінальним програмним забезпеченням, правами на дизайн, базами даних.

Формулювання конкретного випадку у завданні на оцінку задається метою оцінки, а вона у свою чергу може визначати стандарт вартості, методи і процедури, якими краще скористатися оцінювачу.

Наявність різних ситуацій припускає певну кількість видів вартості, які відповідають конкретним умовам використання оцінюваної власності. При цьому розрізняють два види: вартість в обміні і вартість у користуванні. Вартість в обміні припускає імовірну ціну продажу за умови, що ринок, на якому відбувається перехід інтелектуальної власності з одних рук в інші, є відкритим і конкурентним, де ціни угод залежать від співвідношення попиту і пропозиції. Під час такої угоди продавець власності повинен одержати справедливую компенсацію за ті витрати, що він поніс при створенні свого майна чи його придбанні, а також за майбутні доходи від його використання, від яких він відмовляється, продаючи свої права на цей об'єкт. У такий спосіб ця вартість визначається конкретними обставинами і реальними економічними факторами. За це її часто називають об'єктивною вартістю, підкреслюючи цим, що вартість в обміні найбільш переконлива для сторін, що беруть участь у планованій угоді.

Часто можна зустріти і термін "вартість у користуванні", що означає

вартість інтелектуального капіталу в уявленні конкретного користувача. Через те що вартість у користуванні пов'язана з потребами конкретного суб'єкта, її часто називають суб'єктивною вартістю. Найбільш часто використовуваною формою такої вартості є інвестиційна вартість. Це вартість капіталу для конкретного інвестора або групи інвесторів, які мають певні цілі і критерії інвестування (уявлення про віддачу планованих капітальних вкладень).

Складність оцінки інтелектуального капіталу обумовлена тією обставиною, що принципово складно розробити її єдину універсальну методикку. Не тільки кожний з об'єктів інтелектуального капіталу повинен бути оригінальним (за визначенням), але й умови практичного використання результатів творчої діяльності на різних підприємствах теж, як правило, значно відрізняються.

Єдина методика не може враховувати всю сукупність особливостей практичного використання конкретних об'єктів інтелектуального капіталу, і на практиці звичайно проводять розрахунок об'єктивної ринкової вартості деяких видів інтелектуального капіталу одночасно за кількома методами.

Практично в кожному окремому випадку при уточненні мети оцінки розробляють індивідуальну для кожного конкретного об'єкта методологію розрахунку, яка дозволила б найбільш повно врахувати всі ціноутворюючі фактори, що впливають на його ринкову вартість. Ця методологія може враховувати минулі витрати на створення і придбання об'єкта, ринкову кон'юнктуру і, крім того, може бути заснована на здатності і можливості

інтелектуального капіталу приносити додатковий прибуток підприємству.

Для оцінки вартості різних об'єктів інтелектуального капіталу існують щонайменше три основних альтернативних підходи:

1. Ринковий підхід – заснований на знанні ринкової інформації про угоди з аналогічними об'єктами інтелектуального капіталу. Але така інформація далеко не завжди доступна.

2. Дохідний метод – заснований на оцінці здатності інтелектуального капіталу приносити дохід, що вимагає досить точного знання про ринкові перспективи товару, в якому використовується оцінюваний об'єкт.

3. Витратний підхід – заснований на розрахунку витрат, необхідних для повного відтворення об'єкта інтелектуального капіталу, що включає: зарплатню дослідницького персоналу поряд з витратами, пов'язаними зі створенням дослідного зразка, установленням контролю якості, тестуванням і процедурою одержання патенту, витрати, пов'язані з доведенням об'єкта інтелектуального капіталу до стадії, придатної для використання, тощо. Однак практика підтверджує, що понесені витрати дуже рідко можна співвіднести з майбутнім успіхом на ринку [5].

Не викликає сумнівів, що найбільш обґрунтована оцінка інтелектуального капіталу можлива за його внеском у загальний капітал підприємства як актив бізнесу, тому основним підходом розрахунків вартості даного майна є дохідний метод.

Ринковий підхід має занадто багато аспектів, щоб рекомендувати його для оцінки об'єктів інтелектуального капіталу. На жаль, дані, необхідні для здійснення ринкового підходу, рідко

доступні. Необхідні компоненти цих даних включають:

наявність угод з подібними об'єктами інтелектуального капіталу;

обмін між самостійними об'єктами; розкриття цінової політики;

прийнятне знання всіх необхідних фактів, відомих сторонам, які уклали угоду;

відсутність примусу й обопільне бажання сторін при здійсненні угоди.

При витратному підході до оцінки інтелектуального капіталу його вартість може бути визначена з великою точністю, але кінцева цифра не в змозі врахувати ряд важливих факторів, таких як прибуток від використання, інвестиційні ризики і потенціал зростання доходу.

Величина, отримана за допомогою витратного підходу, досить точно відбиває вартість розробки, але далі цього моменту, з якого, власне, і починається інноваційний бізнес, метод не діє.

Дохідний метод заснований на такій арифметиці:

Ціна підприємства = Чистий оборотний капітал + Матеріальні активи + Інтелектуальний капітал + Інші нематеріальні активи.

Звідси: Інтелектуальний капітал = Ціна підприємства - Чистий оборотний капітал - Матеріальні активи - Інші нематеріальні активи.

Можна сперечатися з такою методологією оцінки інтелектуального капіталу, але у сучасній економіці інтенсивність розвитку фірмової технології досить точно може визначити тільки ринок, призначаючи свою ціну на акції цієї компанії.

Наше завдання полягає у розробці методу оцінки ефективності управління інтелектуальним капіталом на основі

вартісного підходу. Безумовно, чим вища прибутковість підприємства, тим більш ефективно використовуються його ресурси і тим вища ринкова вартість підприємства. Представлений дохідний метод дозволяє здійснити оцінку інтелектуального капіталу, але не дає інформації про ефективність управління даним ресурсом. В умовах конкурентного середовища ефективність може бути оцінена лише порівняно з результатами діяльності фірм-конкурентів. У даному випадку ефективно також застосовувати бенчмаркінг, використовуючи як об'єкт співставлення найбільш сильного конкурента.

З урахуванням переваг і недоліків проаналізованих методів ми пропонуємо таку методику оцінки ефективності управління інтелектуальним капіталом підприємства на основі вартісного підходу, яку можна представити у вигляді чотирьох етапів:

1. Для досліджуваного підприємства визначається скорегований коефіцієнт Тобіна (q_n), який ураховує вартість оборотних коштів та вартість інших нематеріальних активів, які не є об'єктами інтелектуального капіталу:

$$q_n = \frac{C_{p.n}}{C_{оф.n} + C_{с.об.n} + C_{іна}}, \quad (1)$$

де $C_{p.n}$ - ринкова вартість підприємства (визначається за біржовою вартістю акцій);

$C_{оф.n}$ - балансова вартість основних фондів підприємства;

$C_{с.об.n}$ - вартість власних оборотних коштів підприємства на момент оцінки;

$C_{іна}$ - вартість інших нематеріальних активів (які не є об'єктами інтелектуального капіталу).

2. Визначається скорегований коефіцієнт Тобіна для найсильнішого конкурента ($q_{нк}$):

$$q_{нк} = \frac{C_{p.нк}}{C_{оф.нк} + C_{с.об.нк} + C_{іна.к}}, \quad (2)$$

де $C_{p.нк}$ - ринкова вартість підприємства - найсильнішого конкурента;

$C_{оф.нк}$ - балансова вартість основних фондів найсильнішого конкурента;

$C_{с.об.нк}$ - вартість власних оборотних коштів найсильнішого конкурента;

$C_{іна.к}$ - вартість інших нематеріальних активів найсильнішого конкурента.

3. Визначається коефіцієнт відносної ефективності використання інтелектуального капіталу (k_q):

$$k_q = \frac{q_n}{q_{нк}}. \quad (3)$$

4. Визначається індекс відносної динамічної ефективності управління інтелектуальним капіталом підприємства (I_{eik}):

$$I_{eik} = \frac{k_q^t}{k_q^{t-1}}, \quad (4)$$

де k_q^t , k_q^{t-1} - відповідно коефіцієнти відносної ефективності використання інтелектуального капіталу у досліджуваному (t) та базовому (t-1) періодах.

Висновки

Проблема оцінки ефективності управління інтелектуальним капіталом підприємства є надзвичайно актуальною. Вона проявилася на західних і має місце на українських підприємствах. Одним з основних

методів вирішення даної проблеми є вартісний підхід.

Існуючі методики визначення вартості інтелектуального капіталу, в основу яких закладено ринкову (біржову) вартість підприємства, недосконалі, оскільки орієнтовані на судження про суб'єктивні сподівання щодо динаміки грошових потоків.

Для оцінки вартості різних об'єктів інтелектуального капіталу може бути використано три альтернативних підходи: ринковий, дохідний та витратний. Найбільш обґрунтована оцінка інтелектуального капіталу можлива за його внеском у капіталізацію фірми, тому основним підходом розрахунків вартості цього ресурсу є дохідний метод. Але дохідний метод без порівняння з результатами діяльності фірм-конкурентів не дає інформації про ефективність управління інтелектуальним капіталом в умовах конкурентного середовища, що вимагає застосування бенчмаркінгу.

Запропонована нова методика оцінки ефективності управління інтелектуальним капіталом ураховує недоліки раніше розглянутих методів, що базуються на вартісному підході, і має ряд переваг, у тому числі:

більш точна відносна вартісна оцінка інтелектуального капіталу, ніж за методиками Тобіна або РСНА;

ефективність використання інтелектуального капіталу оцінюється не ізольовано, а з урахуванням динаміки ринку, шляхом співставлення з діяльністю найбільш сильного конкурента;

ефективність управління інтелектуальним капіталом оцінюється з урахуванням часової динаміки зміни цінності інтелектуального капіталу стосовно цінності підприємства в цілому, що дозволяє виявити тенденції у

підвищенні або зниженні ефективності управління даним ресурсом.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є дослідження чинників, які впливають на ефективність управління інтелектуальним капіталом; розробка рекомендацій з оптимізації системи управління інтелектуальним капіталом на підприємстві; обґрунтування стратегії управління даним ресурсом.

Література

1. Кендюхов О.В. Класифікація інтелектуального капіталу // Прометей: регіональний сб. науч. тр. по економіке. – Вып. 15. – Донецк: ООО "Юго-Восток, Лтд", 2004. – С. 65-71.
2. Чухно А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. – К.: Логос, 2003. – 631 с.
3. Геєць В. Характер перехідних процесів до економіки знань // Економіка України. – 2004. – №4. – С. 6.
4. Stewart T.A. Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. N.Y. – L., Doubleday/Currency, 1997.
5. Комаров И. Интеллектуальный капитал // Персонал. – 2000. – №5. – С. 54-62.
6. Зинов В., Шамшин С. Сравнение различных методов оценки стоимости интеллектуальной собственности // Интеллектуальна власність. – 2002. – №4. – С.15-39.